

UOT 94(479.24); UOT 94

İLHAMƏ ÖMƏROVA

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası "Tarix" kafedrasının baş müəllimi
omarovai@yahoo.com*

ŞUŞA BƏYANNAMƏSİNİN CƏNUBİ QAFQAZIN REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİYİ ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ RUSİYANIN MARAQLARI

Elmi məqalə 44 günlük müharibədən sonra Azərbaycan və Türkiyə arasında imzalanan "Şuşa bəyannaməsi"ndən, o cümlədən Rusiya Federasiyasının bu məsələyə münasibətinə həsr olunubdur. Məqalədə imzalanan sənədin Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizliyi üçün əhəmiyyəti, Rusiya Federasiyasının məsələyə münasibətinin və maraqlarının öyrənilməsi qarşıya məqsəd olaraq qoyulmuşdur.

Tədqiqatlar zamanı sənədin regional təhlükəsizlik üçün əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi məqsədilə imzalanan əvvəlki sənədlərlə müqayisəli təhlili, sənədin mətninin kontent təhlili aparılmışdır. Proseslərə Rusiya Federasiyasının münasibətinin dəqiq şəkildə qiymətləndirilməsi üçün Rusiya Federasiyası rəsmilərinin fəaliyyətinin ivent analizi, onların verdikləri müxtəlif səviyyəli açıqlamaların isə kontent analizi aparılmışdır.

Məqalədə gəlinən başlıca nəticə ondan ibarətdir ki, Rusiyanın həyati maraq zonasına aid etdiyi Cənubi Qafqazda Türkiyənin mövqeyini gücləndirən belə bir sənədin imzalanmasında rəsmi Moskvanı narahat edən bir sıra məqamlar olmuşdur. Lakin müəyyən geosiyasi proseslər və bölgədə yaranan yeni şərait, Türkiyə amili bəzi məsələlərdə Rusiyanın kəskin reaksiya verməsinin qarşısını almış, lakin bununla bərabər proseslərə təsir imkanlarını qorumaq üçün Rusiya Federasiyası tərəfindən də müəyyən addımlar atılmışdır.

Açar sözlər: Şuşa bəyannaməsi, Azərbaycan, Türkiyə, Rusiya, post-münaqişə, geosiyasi proseslər.

Giriş. 2020-ci ilin sentyabr-noyabr ayları ərzində baş verən və Azərbaycan Respublikası ərazilərinin Ermənistanın işğalından azad edilməsi ilə nəticələnən müharibə regionda yeni geosiyasi şəraiti formalaşdırdı. Azərbaycanın yaratdığı yeni geosiyasi realıq Cənubi Qafqazda marağı olan dövlətlərin regiona təsir imkanları və vasitələrində də dəyişikliklərə gətirib çıxardı. XX əsrin 90-cı illərindən etibarən Cənubi Qafqaza yenidən regional geosiyasi güc mərkəzi kimi qayıdan Türkiyənin mövqeyi daha da gücləndi.

Bölgəni özünün yaxın təhlükəsizlik zonasına aid edən Rusiya müharibənin sonuna yaxın Qafqazı özünün həyati maraq zonasına aid etdiyini bir daha göstərdi. Belə ki, hər zaman Cənubi Qafqazda Rusiyanın forpostu rolunu oynayan işğalçı Ermənistanı labüd və daha ağır məğlubiyyətdən xilas etdi.

Geosiyasi proseslər səbəbindən Rusiya-Türkiyə yaxınlaşması bölgədə marağı olan digər aktorların təsir imkanlarını, nüfuzunu xeyli zəiflətdi. 44 günlük müharibə dövründə Türkiyənin proseslərdə fəal diplomatik-siyasi iştirakı Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan dövlət rəhbərləri tərəfindən imzalanmış üçtərəfli bəyanatda da öz əksini tapdı. Azərbaycanın dövlət başçısı İlham Əliyev xalqa müraciətində bu məqama toxunaraq Türkiyənin rəsmi şəkildə atəşkəsə nəzarət edəcək mərkəzə cəlb edilməsinin böyük əhəmiyyətinin olduğunu qeyd etmişdi [6]. Bu məqamı bəzi təhlilçilər Türkiyənin Cənubi Qafqazdakı varlığının Rusiya tərəfindən təsdiqi kimi qiymətləndirirlər [3, s.68]. 2020-ci il noyabrın 10- da Rusiya, Azərbaycan prezidentlərinin və Ermənistan baş nazirinin imzaladıqları üçtərəfli bəyanatdan sonra regional təhlükəsizliyə dair bir sıra digər sənədlərin imzalanması zərurəti ortaya çıxdı.

Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığına dair imzalanan "Şuşa Bəyannaməsi" nə baxış. Cənubi Qafqazda Rusiya və Türkiyənin maraqlarının digər maraqlı güclərə qarşı üst-üstə düşməsi sonuncu dəfə XX əsrin 20-ci illərində baş vermişdi. O zaman, Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökuməti və Ru-

siya Sovet Sosialist Respublikası arasında 1921-ci ilin martında imzalanan Moskva müqaviləsi regiona münasibətdə bu iki dövlətin münasibətlərini müəyyənləşdirmişdisə [4, s.25-31], həmin ilin oktyabrında imzalanan Qars müqaviləsi daha çoxtərəfli bir anlaşma idi, beynəlxalq xarakter daşıyırdı və Cənubi Qafqaza dair məsələləri daha dəqiq şəkildə tənzimləyirdi. Məlum olduğu kimi, Qars müqaviləsi xüsusən ermənilərin Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsinə iddialarının qarşısının alınmasında, həmçinin Batum və ətraf ərazilərdəki əhalinin hüquqlarının müdafiəsi məqsədi ilə özünüidarənin yaradılması baxımından bu günə qədər mühüm beynəlxalq siyasi əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır [5, s.222]. O zaman kifayət qədər çətin vəziyyətdə olan Türkiyə Cənubi Qafqazın Sovet Rusiyasının nüfuz dairəsinə keçməsi ilə razılaşmalı olsa da, bir çox ərazilərin, o cümlədən Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, eləcə də onun əbədi olaraq Azərbaycanın himayəsi altında təsbit olunması ilə bağlı müddəalarının müqavilədə əksini tapmasına nail ola bilmişdi. Bu baxımdan bölgəyə hər hansı kənar müdaxilənin olacağı təqdirdə onu müdafiə etmək hüququnu Moskva və Qars müqavilələrinə əsasən özündə saxlamaqla Türkiyə böyük diplomatik qələbə qazanmışdı. Bu, Türkiyə, Qafqaz və Mərkəzi Asiya türkçülüynü bir-birinə bağlayan mühüm strateji mövqeyin qorunması demək idi. Baxmayaraq ki, tarixi Azərbaycan torpaqları olan Zəngəzurun qərb hissəsinin əsassız şəkildə Ermənistan SSR-yə verilməsi ilə birbaşa quru əlaqəsi yenə də kəsilmiş oldu.

Qars müqaviləsi regional təhlükəsizlik baxımından əhəmiyyətli bir sənəd idi. Bu baxımdan 2021-ci il iyunun 15-də AR Prezidenti İlham Əliyev və TC Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan tərəfindən imzalanmış “Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi”ndə məhz Qars müqaviləsinə istinad edilməsi heç də təsadüfi sayılmamalıdır [1].

Ümumilikdə götürdükdə, 2021-ci ilin iyununda TC Prezidenti R.T. Ərdoğanın Şuşaya səfər etməsi, burada rəsmi qarşılanma mərasiminin keçirilməsi nəinki Azərbaycanın, ümumilikdə Cənubi Qafqazın, Türk dünyasının tarixində yeni bir dönəmin başlanğıcı hesab edilə bilər [7; 9].

Şuşa bəyannaməsi hüquqi əhəmiyyətli bir sənəd olmaqla özündən əvvəl imzalanmış 4 mühüm sənədə əsaslanırdı. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, ilk sənəd 1921-ci ilin oktyabr ayının 13-də imzalanmış Qars müqaviləsi idi. Tərəflər imzalanan bu sənədə sadıq olduqlarını ifadə edirdilər. Bu həm də 2021-ci ilin oktyabrında imzalanmasının 100 ili tamam olan beynəlxalq müqavilənin bir daha təsdiqlənməsi və gündəmə gətirilməsi idi.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini bərpa etməsindən sonra imzalanmış və ikitərəfli əlaqələri yeni səviyyələrə yüksəldən üç sənəd isə rəhbər sənədlər olaraq bəyannamədə qeyd olunmuşdu. Bunlardan birincisi 1994-cü il fevralın 9-da imzalanmış “Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında dostluq və hərtərəfli əməkdaşlığın inkişafı barədə müqavilə”, ikincisi isə “Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında protokol” idi. İki ölkəni hüquqi olaraq strateji tərəfdaşa çevirən 2010-cu il avqustun 16-da imzalanmış “Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında müqavilə” isə bəyannamədə adı çəkilən və rəhbər tutulan sonuncu sənəd idi [1].

Şuşa bəyannaməsinin şərhı və regional təhlükəsizlik perspektivləri. “Şuşa bəyannaməsi”ndə işğaldan azad edilmiş və iki dövlətin başçılarının görüşünün keçirildiyi Şuşa şəhərinin Azərbaycanın və bütövlükdə türk dünyasının qədim mədəniyyət beşiyi olduğu bəyan edilir, burada keçirilən görüşün tarixi əhəmiyyəti vurğulanırdı.

Sənəddə Türkiyə və Azərbaycan respublikaları beynəlxalq hüququn prinsip və normalarına, eləcə də BMT-nin nizamnaməsinə uyğun şəkildə dünyada və bölgədə sülh, sabitlik və təhlükəsizliyin təmin olunmasında ortaq səylərin davam etdirilməsinin mühüm əhəmiyyətə malik olduğunu bəyan edirdilər. Bəyannamədə Türkiyə Respublikasının qurucusu Mustafa Kamal Atatürkün və Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin ikitərəfli əlaqələrə dair söylədikləri tarixi fikirlərə istinad edilir, bu ifadələr hər iki qardaş xalqın mənəvi irsinin qiymətli bir hissəsi kimi dəyərləndirilirdi. Bəyan olunurdu ki, Azərbaycan apardığı ədalətli müharibə nəticəsində 30 ildən bəri davam edən ədalətsizliyə, Ermənistanın işğalçılıq siyasətinə son qoyulmuş, əraziləri azad edilmiş, beynəlxalq hüququn və qəbul edilmiş sənədlərin icrası təmin edilmişdir [1].

Bu fəaliyyətlərin həyata keçirilməsində Türkiyənin Azərbaycana verdiyi mənəvi-siyasi dəstək bəyannamədə xüsusi vurğulanırdı. Müharibədən sonrakı dövrdə bu dəstəyin əməli-praktiki səviyyə

yələrdə davam etdirilməsi zərurətinə toxunulur və yazılırdı ki, Türkiyə Cümhuriyyətinin Azərbaycan Respublikasının erməni işğalından azad edilmiş bölgələrində Rusiya ilə birlikdə yaradılmış mərkəzin fəaliyyətinə verdiyi töhfə bölgədə sabitliyin təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayacaq, inkişafa, tərəqqiyə töhfələr verəcəkdir. Tərəflər müttəfiqlik əlaqələrinin qurulmasının legal və siyasi mexanizmlərini müəyyən edərək dövlətlərin suverenlik, müstəqillik, ərazi bütövlüyünün toxunulmazlığı, beynəlxalq səviyyədə tanınan sərhədlərin icrası, daxili işlərə qarışmamaq prinsiplərini rəhbər tutacaqlarını bəyan edirdilər [1].

Hər iki ölkənin öz milli maraq və mənafelərini müdafiə və təmin etməyə yönəlmiş müstəqil xarici siyasət həyata keçirdikləri, beynəlxalq və regional miqyasda sabitlik və inkişaf vasitəsilə sülh, dostluq və mehriban qonşuluğa əsaslanan dövlətlərarası münasibətlərin inkişaf etdirilməsi, eləcə də konfliktlərin, dünyanı və regionu narahat edən təhlükəsizlik məsələlərinin həlli istiqamətində ortaq mövqedən çıxış edəcəkləri qeyd olunmuşdu. Türkiyə və Azərbaycan bundan sonrakı mərhələdə də qarşılıqlı maraq doğuran beynəlxalq məsələlərdə həmrəylik və qarşılıqlı dəstək nümayiş etdirəcəklərini, uzlaşdırılmış mövqedən çıxış etməklə əməkdaşlığı dərinləşdirəcəklərini bəyan edirdilər. Xüsusən, BMT, ATƏT, AŞ, TDƏŞ, İƏT çərçivəsində qarşılıqlı dəstək və əməkdaşlıq əhəmiyyətli məqamlar kimi qeyd olunurdu [1].

Sənəddə diqqəti cəlb edən başlıca cəhət hərbi və təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlıdır. Əslində bu maddə gələcək perspektivdə regionda marağı olan dövlətlərin, o cümlədən, Rusiyanın Azərbaycanda hərbi hərəkət imkanlarını məhdudlaşdırırdı. Belə ki, tərəflərdən hər hansı birinin fikrincə, onun müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığına və ya təhlükəsizliyinə qarşı üçüncü dövlət və ya dövlətlər tərəfindən təhdid və ya təcavüz edildiyi təqdirdə, Azərbaycan və Türkiyə birgə məsləhətləşmələr həyata keçirəcək, bu təhdid və ya təcavüzün aradan qaldırılması məqsədilə BMT nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə uyğun olaraq addımlar atacaq, qarşılıqlı zəruri yardım göstərəcəklər. Belə şəraitdə iki ölkənin silahlı qüvvələrinin güc və idarəetmə strukturlarının əlaqələndirilmiş fəaliyyətinin təşkili nəzərdə tutulurdu [1]. Azərbaycanın və Türkiyənin Təhlükəsizlik Şuralarının milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə müntəzəm olaraq birgə iclaslarının keçirilməsi və bu icaslarda milli mənafə, tərəflərin maraqlarına toxunan regional və beynəlxalq təhlükəsizlik məsələlərinin müzakirəsinin həyata keçirilməsi də bəyannamədə əksini tapan mühüm məqamlardan idi. İki ölkə ordularının çağdaş şərait və standartlara uyğun olaraq yenidən formalaşdırılması, modernləşdirilməsi istiqamətində birgə səylərin davam etdirilməsi nəzərdə tutulurdu. Müdafiə qabiliyyətlərinin və hərbi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinə yönələn şəxsi heyətin mübadiləsi, birgə təhsil və təlimlərin keçirilməsi, silahlı qüvvələrinin birlikdə fəaliyyət qabiliyyətinin artırılması, müasir texnologiyalara əsaslanan silah və sursatların idarə olunmasında sıx əməkdaşlıq və bu məqsədlə səlahiyyətli struktur və qurumların əlaqəli fəaliyyətinin təmin edilməsi də bəyannamədə vurğulanırdı [1].

Sənəddə Azərbaycan və Türkiyənin digər dost dövlətlərin orduları ilə birlikdə hərbi təlimlərin keçirilməsinə dəstəyi ifadə olunurdu. Bu da kifayət qədər diqqəti cəlb edən məsələdir. Məlum olduğu kimi, Türkiyə-Azərbaycan-Gürcüstan formatında bu istiqamətdə məsləhətləşmələr və müəyyən fəaliyyətlər əvvəlki dövrlərdə keçirilmişdi [8, s.130-131]. Başqa bir məsələ Pakistan, İsrail kimi dövlətlərlə ortaq hərbi təlimlər ola bilərdi. Eyni zamanda bölgə dövlətlərinin ordularının tam NATO standartlarına uyğunlaşdırılması istiqamətində müəyyən addımlar atılacağı da istisna edilmir.

Şuşa bəyannaməsində Azərbaycan və Türkiyə milli və dövlətlərarası öhdəlikləri, beynəlxalq razılaşmaları əsas götürməklə su sahəsində, aerosektorda, eləcə də kosmik sahədə qarşılıqlı olaraq texniki imkanlarla bağlı təcrübələrini bölüşməsinə, texnoloji mübadiləni həyata keçirmələrini, müştərək qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tuturdu. Bu məqsədlərlə ortaq proyektlərin reallaşdırılmasını təşviq etmək, qarşılıqlı olaraq müdafiə sənayesi texnologiyalarının inkişafına töhfələr bəxş etmək, sahib olduqları müxtəlif hərbi vasitələrlə təchiz etmək, onların istehsal edilməsi ilə bağlı texnoloji bilikləri və imkanları qarşılıqlı şəkildə paylaşmaq, ortaq araşdırma və istehsalat fəaliyyətlərinin gerçəkləşdirilməsi, iki ölkənin müdafiə sənayesi qurumlarının texnologiyalar, hərbi təyinatlı məhsullar və xidmətlər sahəsində daxili və beynəlxalq bazarlarda əməkdaşlıq etməsini dəstəkləmək əzmində olduqlarını bəyan edirdilər. Türkiyə və Azərbaycan arasında bu əməkdaşlığın, xüsusən hərbi-siyasi sahədəki əməkdaşlığın üçüncü dövlətlərə qarşı yönəlmədiyi də xüsusilə qeyd olunmuşdur

[1]. Məqsəd, sadəcə olaraq, müxtəlif dövlətlərin işğalçılıq və təcavüzkarlıq siyasətinə son qoymaq, hərbi vasitələrdən siyasi təzyiq aləti kimi böyük güclərin istifadə etməklərinin qarşısını almaq idi.

Şuşa bəyannaməsində kibertəhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsinin vacibliyi vurğulanır, bu sahədə ortaq elmi tədqiqatların aparılması, mütəxəssis hazırlığının həyata keçirilməsi, qarşılıqlı texniki əməkdaşlığın təşviqi məsələlərinə də toxunulurdu.

Azərbaycan və Türkiyə ticarət-iqtisadi əlaqələrdə milli iqtisadiyyatlarının və ixracın şaxələndirilməsi, eləcə də perspektiv sahələrdə ortaq istehsalın qurulması, sərmayələrin yatırılması üçün daha əlverişli şəraitin inkişaf etdirilməsi istiqamətində söylərinin gücləndirəcəklərini bəyan edirdilər. Bunun üçün Azərbaycan və Türkiyə mallarının sərbəst hərəkətinin təşkili mexanizmlərinin yaradılması istiqamətində tədbirlər görülməsi nəzərdə tutulurdu. Bu Azərbaycan-Türkiyə ittifaqının gələcəkdə regionun digər ölkələri və türk dövlətləri üçün də vacib cazibə mərkəzinə çevrilməsini təmin edə bilirdi.

Sənəddə bölgənin və Avropanın enerji təhlükəsizliyinə töhfə verən, təbii qaz mənbə və marşrut şaxələndirilməsini təmin edən strateji Cənub Qaz Dəhlizinin həyata keçirilməsində Türkiyə və Azərbaycanın qabaqcıl rolu qeyd edilirdi. Azərbaycan və Türkiyə bu enerji dəhlizinin səmərəli istifadə olunması və daha da inkişaf etdirilməsi üçün söylərini davam etdirəcəkdilər. Tərəflər dünya enerji bazarlarındakı prosesləri nəzərə alaraq bölgənin enerji təchizatı təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi üçün əməkdaşlığa töhfə verəcək söylərin artırılaraq davam etdirilməsi niyyətlərini ifadə edirdilər.

Bəyannamədə Azərbaycan və Türkiyənin ərazisindən keçən Şərq-Qərb/Orta beynəlxalq nəqliyyat koridorunun rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi məqsədilə qarşılıqlı əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi niyyətləri bəyan olunurdu. İki ölkə intellektual nəqliyyat sistemləri texnologiyalarından istifadə etməklə beynəlxalq nəqliyyat koridorlarının Azərbaycan - Türkiyə hissələrində tranzit-nəqliyyat potensialını daha da inkişaf etdirəcəkdilər. Tərəflər iki ölkəni birləşdirən Azərbaycanın qərb bölgələri ilə Naxçıvan MR arasında koridorun (Zəngəzur dəhlizi) açılmasının və bunun davamı olaraq Naxçıvandan Qarsa uzanan dəmiryolunun inşa edilməsinin Türkiyə ilə nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin daha sıx xarakter almasına mühüm töhfə verəcəyini qeyd edirdilər [1]. Bu, eyni zamanda, Rusiyanın da maraqlarına cavab verirdi. Bu cür şəbəkənin genişlənməsi Rusiya məhsullarının daha təhlükəsiz və ucuz şəkildə Aralıq dənizi sahillərinə çıxmasını təmin edə bilirdi.

Sənəddə Türkiyə və Azərbaycan arasında münasibətlərin indiki miqyasının və səviyyəsinin həm bölgədəki, həm də dünyadakı sülh və inkişafa ərməğanlar verdiyi, əlaqələrin, ancaq iki dövlətə deyil, paralel olaraq regiona sülh və inkişafı gətirməklə başda region ölkələri olmaqla beynəlxalq birliyin sabitlik, sülh və maraqlarına xidmət edəcəyi vurğulanırdı. İki ölkə bölgə və dünyada sabitliyə və təhlükəsizliyə mənfi təsir göstərən müxtəlif təhdidlərin, xüsusən terrorizmin müxtəlif formalarına, təzahürlərinə, maliyyələşdirilməsinə, eləcə də kütləvi qırğın silahlarının yayılmasına, transmilli cinayətkarlığa, çirkli pulların yuyulmasına, narkotik maddələrin qeyri-qanuni dövriyyəsinə, insan alverinə, illegal köçlə mübarizə sahəsində ortaq söyləri və əməkdaşlığı genişləndirmək və dərinləşdirmək niyyətlərini də sənəddə ifadə etmişlər. Sənəddə, həmçinin, Türkiyə Cümhuriyyətinin uzun illər ərzində əziyyət çəkdiyi terrorçuluğa qarşı mübarizədə Azərbaycan Respublikasının dəstəyi ifadə edilmişdi. Belə ki, Türkiyənin suverenliyinə, torpaq bütönlüyünə, beynəlxalq səviyyədə təsbit edilmiş sərhədlərinin toxunulmazlığına qarşı bütün təhdidlər Azərbaycan Respublikası tərəfindən pislənilir. Azərbaycan tərəfi terrorizmin müxtəlif forma və təzahürlərinə qarşı mübarizədə qardaş dövlətin yanında olduğunu qətiyyətlə bəyan edirdi [1].

Bəyannamədə dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində yaşayan Azərbaycan və türk icmaları, diaspor təşkilatları arasında əməkdaşlığın daha da dərinləşdirilməsi, onların qarşılaşdıqları ümumi problemlərin həll edilməsi məqsədi ilə birgə işlərin həyata keçirilməsi və müntəzəm həmrəyliyin nümayiş etdirilməsindən ötrü söylərin birləşdiriləcəyi qeyd edilmişdi. İki ölkə milli məqsəd və mənafehlərin mühafizəsi ilə əlaqədar olaraq tarixi gerçəkliklərin qlobal ictimaiyyətə doğru şəkildə təqdim edilməsi üçün diaspor fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini və qarşılıqlı dəstəkləmə siyasətlərini bəyan edirdilər. Bu baxımdan ümumdünya erməni diasporunun və işğalçı Ermənistanın türklərə və Türkiyəyə qarşı heç bir əsası olmayan qondarma iddialarının, tarixi hadisə və proseslərin, faktların dəyişdirilməsi, siyasiləşdirilməsi, təhrif edilməsi cəhdlərinin bölgədə sabitliyə və sülhün davamlılığına zərbə vurduğuna diqqət cəlb edilir, bu baxımdan 1915-ci il olayları ilə bağlı olan arxivləri açan Türkiyənin

Ermənistanda, eləcə də başqa dövlətlərdəki arxivlərin açılmasına və bu istiqamətdə tarixçilər tərəfindən tədqiqatların aparılmasına istiqamətlənmiş söylərinə qətiyyətli dəstək ifadə olunurdu.

Sənəddə Azərbaycan və Türkiyənin müvafiq strukturları arasında kommunikasiya və informasiya sahələrində əməkdaşlığın gücləndirilməsi zərurətindən bəhs edilmiş, ictimai diplomatiya məsələlərinə toxunulmuşdu. Bu barədə yazılırdı: “Tərəflər 10 dekabr 2020-ci il tarixində imzalanmış “Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında media sahəsində strateji əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu”na uyğun olaraq Azərbaycan-Türkiyə Media Platformasının imkanları nəzərə alınmaqla, iki ölkənin aidiyyəti qurumları arasında informasiya, kommunikasiya və ictimai diplomatiya sahələrində əməkdaşlığı daha da gücləndirəcəklər və bu çərçivədə xarici işlər nazirlikləri arasında davamlı olaraq informasiya üzrə sıx məsləhətləşmələr və mübadilələr həyata keçiriləcəkdir” [1].

İki ölkənin müxtəlif siyasi institutları arasında əlaqələrin inkişafının münasibətlərin daha da intensivləşməsinə xidmət edəcəyi diqqətə alınaraq parlamentlərarası əməkdaşlıq məsələlərinə də sənəddə toxunulmuşdu.

Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının ortaq tarixi köklərini, dəyərlərini əsas götürərək tarixən yaradılmış irsin, mədəni mirasın mühafizəsi üçün ortaq fəaliyyətlər gerçəkləşdirmək niyyətlərini də ifadə edirdilər. Sənəddə türk dünyasının birliyinə, bərabərliyinə, inkişafına təkan verəcək söylərin daha da gücləndirilməsinin vacibliyi vurğulanır, türk xalqlarının ortaq mədəni mirasının qlobal miqyasda tanınması, təbliği istiqamətində birgə əməkdaşlığı gücləndirəcəklərinə dair iradə ortaya qoyulurdu və yazılırdı: “Tərəflər Türk həmrəyliyi daha da möhkəmləndirilməsi məqsədilə Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası, Türk Akademiyası, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu, TÜRKSOY və Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası çərçivəsində həyata keçirilən fəaliyyətlərə təkan verəcəklər” [1].

Sənəd imzalandıqdan sonra prezidentlər mətbuata birgə bəyanatlarla çıxış etdilər. Azərbaycanın dövlət başçısı İlham Əliyev nitqində sənədin əlaqələri ən yüksək səviyyəyə qaldırdığını qeyd etmiş, burada göstərilən müddəaların Azərbaycan və Türkiyənin gələcək əməkdaşlığının təminatçısı olduğunu bəyan etmişdi [2].

TC prezidenti R.T. Ərdoğanın nitqində yer alan fikirlə bölgədə marağı olan dövlətlərə, o cümlədən Rusiya Federasiyasına yenidən çağırış edilirdi. Türkiyənin dövlət başçısı öz nitqində qeyd edir ki, müharibənin dayandırılmasından sonra regiondakı bütün ölkələr üçün yeni dövr başlamışdır, əməkdaşlıq üçün imkanlar vardır. O, irəli sürülən altılıq platformasının əhəmiyyətinə də toxunaraq qeyd edir ki, bu format Rusiya, Türkiyə, İran + Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstanı əhatə edir. Belə bir təklifin irəli sürülməsində başlıca məqsədin regionda sülhün yaradılması olduğunu vurğulayan Ərdoğan bunun üçün Azərbaycan və Türkiyənin siyasi rəhbərliklərinin hər cür fədakarlığa hazır olduqlarını bildirdi. O, Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putinin də belə fədakar addımlar atmağa hazır olduğunu diqqətə çatdırdı. Məhz, bu istiqamətdə addımların Cənubi Qafqazı sülhə və sabitliyə qovuşduracağını dedi [2].

Rusiyanın Cənubi Qafqazdakı maraqları və bəyannaməyə münasibəti. Aparılan təhlillərdən göründüyü kimi, sənəddə Rusiyanı da maraqlandıran məqamlar var. Bəyannamənin imzalanmasından sonra Rusiya dövlət başçısı Vladimir Putin tərəfindən bununla bağlı konkret açıqlama verilməsə də Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin sözçüsü Mariya Zaxarovanın şərhə Rusiyanın bölgədəki prosesləri diqqətlə izlədiyini göstərirdi. Şərhə qeyd olunurdu ki, Rusiya Azərbaycanın və ya Ermənistanın üçüncü tərəflərlə ikitərəfli münasibətlərini Qarabağ məsələsi ilə qarışdırmağı düzgün hesab etmir. M.Zaxarovanın fikrincə, regionda ikitərəfli əlaqələr, o cümlədən hərbi əlaqələr başqa ölkələrə qarşı qurulmamalıdır. Moskva Bakı ilə İrəvan arasında dialoqun normallaşmasına yönəlmiş bütün addımları dəstəkləyir. O, həmçinin əlavə etdi ki, Cənubi Qafqazda əməkdaşlıq mehriban qonşuluq prinsipləri əsasında və təbii ki, bütün region ölkələrinin maraqlarını nəzərə almaqla inkişaf etməlidir [11].

Bu açıqlama bir çox regional və global məsələlər münasibətdə Türkiyə ilə oxşar mövqedən çıxış etmələrinə baxmayaraq 2021-ci ilin iyununda imzalanan Şuşa Bəyannaməsində Rusiyanı kifayət qədər narahat edən məqamların olduğunu göstərirdi. Bu, uzun zaman sonra Türkiyənin bölgədə nüfuzunu və varlığını kifayət qədər gücləndirən sənəd idi. Digər tərəfdən Rusiyanın gələcək perspektivdə Azərbaycana təzyiq imkanlarını azalda bilirdi. Bu baxımdan Rusiya həm də bu tipli

sənədlərin və əməkdaşlığın gələcəkdə regionun digər respublikaları üçün də cazibə mərkəzinə çevrilə biləcəyini qiymətləndirirdi. Digər bir tərəfdən, Türkiyə Prezidentinin Brüsseldə keçirilən NATO zirvə toplantısı başa çatdıqdan dərhal sonra 2021-ci il iyunun 15-də birbaşa Azərbaycan Respublikasına səfər etməsi, bu səfər zamanı belə bir sənədin imzalanması da Rusiya üçün kifayət qədər narahatlıq doğuran amil idi. İki ölkənin siyasi liderləri arasında etimad mühitinin mövcud olmasına baxmayaraq Rusiya Türkiyənin NATO üzvü olduğunu unutmur və məsələnin bu kontekstdən dəyərləndirməsini də aparır.

Şuşa Bəyannaməsinin imzalanmasından sonra Azərbaycanda Türkiyənin hərbi bazalarının yaradılmasına dair verilən mesajlara və başlanan müzakirələrə isə Rusiya tərəfi rəsmi səviyyədə açıqlama olmadığı üçün təmkinli yanaşmağa çalışırdı. Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin bəyannamənin imzalanması ilə əlaqədar şərhindən bir gün sonra iyunun 18-də Rusiya Federasiyasının Xarici İşlər naziri Sergey Lavrov bu barədə sualı cavablandırarkən belə məlumatların hələlik şayiə şəklində olduğunu bildirmiş və demişdi ki, biz bu məsələni müzakirə etməmişik və şayiələrə münasibət bildirmirik. [10].

Sənəddə Azərbaycan və Türkiyənin digər dost dövlətlərin orduları ilə birlikdə hərbi təlimlərin keçirilməsi məsələsinin qeyd edilməsi də Rusiya üçün maraqlı məsələlərdən biri idi. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, Türkiyənin Azərbaycan və Gürcüstanla birgə əməkdaşlıq və təlimlər sahəsində əvvəlki dövrlərdə qazanılmış müəyyən təcrübələri var idi [8, s.130-131]. RF ilə Gürcüstan arasında isə Abxaziya və Cənubi Osetiya məsələlərinə yanaşmadan dolayı bir sıra məsələlər dondurulmuş vəziyyətdə qalmaqda idi. Başqa bir məsələ Pakistan, İsrail kimi ABŞ-a mövqe yaxınlığı ilə seçilən dövlətlərlə ortaq hərbi təlimlər ola bilərdi. Təbii ki, həyati təhlükəsizlik maraqları zonasına daxil etdiyi bölgədə yeni hərbi gücün və ittifaqın meydana çıxması Rusiyanın əvvəlki kimi sərbəst hərəkət imkanlarını məhdudlaşdırırdı. Rusiya Federasiyasının regional əməkdaşlıq məsələlərinə daha konstruktiv şəkildə yanaşmasını diktə edən vəziyyət yaradırdı.

Şuşa bəyannaməsində dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində yaşayan Azərbaycan və türk icmalarının ortaq hərəkətinin təmin edilməsi istiqamətində müddəaların olması da Rusiyanın diqqətini cəlb edir. Həmçinin, diaspor təşkilatlarının imkanlarından ortaq istifadə Türkiyənin Rusiyadakı mövqeyini də gücləndirə bilər. Rusiyada böyük bir Azərbaycan diasporunun mövcudluğu buna imkan verir.

Tərəflərin türk dünyasının integrasiyası istiqamətində atacaqları addımlara da sənəddə işarə vermələri ərazisində çoxsaylı türk xalqlarının yaşadığı ölkə kimi Rusiya üçün maraq doğurmaya bilməzdi. Əslində Rusiyada bir sıra təhlilçilər müxtəlif illərdə Avrasiya Birliyi ilə bağlı irəli sürdüləri məsələlərdə bu birliyi slavyan və türk xalqlarının birliyi kimi nəzərdən keçirməyi təklif edirdilər.

Nəticə. Beləliklə aparılan təhlillər göstərir ki, Rusiyanın həyati maraq zonasına aid etdiyi Cənubi Qafqazda Türkiyənin mövqeyini gücləndirən belə bir sənədin imzalanmasında rəsmi Moskvanı narahat edən bir sıra məqamlar olmuşdur. Lakin müəyyən geosiyasi proseslər və bölgədə yaranan yeni şərait, Türkiyə amili bəzi məsələlərdə Rusiyanın kəskin reaksiya verməsinin qarşısını almış, lakin bununla bərabər proseslərə təsir imkanlarını qorumaq üçün Rusiya Federasiyası tərəfindən də müəyyən addımlar atılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi: [Elektron resurs]/AR Prezidentinin saytı. -2021, 16 iyun. URL: <https://president.az/articles/52122> [Müraciət tarixi: 13.10.2021].
2. Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri mətbuata birgə bəyanatlarla çıxış ediblər. 15.06.2021. // Azertac. URL: https://azertag.az/xeber/Azərbaycan_ve_Türkiyə_prezidentləri_mətbuata_birgə_bəyanatlarla_chixis_e_dibler_YENILANIB_VIDEO-1807667 [Müraciət tarixi: 13.10.2021].
3. Cahangirli, C.X. Post-konflikt dövründə Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik və əməkdaşlıq / C.Cahangirli. –Bakı: Elm və təhsil, -2021. 168 s.
4. Gümrü, Moskva və Qars müqavilələri (Azərbaycan, türk, rus və fransız dillərində). –Naxçıvan: Əcəmi, -2004. -140 s.

5. Hacıyev, İ.M., Kəlbizadə, E.H. Naxçıvan tarixinə dair qaynaqlar /İ.M.Hacıyev, E.H.Kəlbizadə. Naxçıvan: Əcəmi, 2018. -238 s.
6. İlham Əliyev xalqa müraciət edib: [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin saytı. -2020, 10 noyabr. URL: <https://president.az/articles/45924> [Müraciət tarixi: 13.10.2021].
7. Kaya, E. Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Yeni Bir Sütun: Şuşa Beyannamesi: [Elektronik kaynak] / ANKASAM, -2021, 16 Haziran. URL: <https://www.ankasam.org/turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-yeni-bir-sutun-susa-beyannamesi/> [Müraciət tarixi: 13.10.2021].
8. Taşkın, M. Bağımsızlığından sonra Gürcistan-Türkiye ilişkileri /Yüksek lisans tezi. – İzmir, -2006. - 151 s.
9. Veliyev, C. Şuşa Beyannamesi ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yeni ufuklar: [Elektronik kaynak] / Anadolu Ajansı, 2021, 16 Haziran. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/susa-beyannamesi-ve-turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-yeni-ufuklar/2275640> [Müraciət tarixi: 13.10.2021].
10. Лавров назвал слухами информацию о возможном создании военных баз Турции в Азербайджане : [Электронный ресурс] / ТАСС ИА, -2021,17 июнь. URL: <https://tass.ru/politika/11686205> [Müraciət tarixi: 13.10.2021].
11. МИД России прокомментировал Шушинскую декларацию: [Электронный ресурс] / Верелг Нюз, -2021, 17 июнь. URL: <https://verelq.am/ru/node/89261> [Müraciət tarixi: 13.10.2021].

İLHAMƏ OMAROVA

Старший преподаватель кафедры «История»

Академии Государственного Управления при Президенте Азербайджанской Республики

ВАЖНОСТЬ ШУШИНСКОЙ ДЕКЛАРАЦИИ ДЛЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЮЖНОГО КАВКАЗА И ИНТЕРЕСОВ РОССИИ

Научная статья посвящена «Шушинской декларации», подписанной между Азербайджаном и Турцией после 44-дневной войны, а также отношению Российской Федерации к этому вопросу. Целью статьи является исследование значения подписанного документа для региональной безопасности Южного Кавказа, отношения и интересов РФ.

В ходе исследования был проведен сравнительный анализ подписанного документа с предыдущими документами и контент-анализ текста для оценки важности региональной безопасности. Для точной оценки отношения РФ к процессам был проведен событийный анализ деятельности официальных лиц. Главный вывод статьи заключается в том, что подписание такого документа, укрепляющего позиции Турции на Южном Кавказе, который Россия считает зоной жизненных интересов, вызвало у официальной Москвы ряд вопросов. Однако определенные геополитические процессы и новые условия в регионе, турецкий фактор не позволили России резко отреагировать на некоторые вопросы, но в то же время РФ предприняла определенные шаги для защиты своей способности влиять на этот процесс.

Ключевые слова: Шушинская декларация, Азербайджан, Турция, Россия, постконфликтный период, геополитические процессы.

İLHAMƏ OMAROVA

Senior Lecturer of the Department "History"

of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan

THE IMPORTANCE OF THE SHUSHA DECLARATION FOR THE REGIONAL SECURITY OF THE SOUTH CAUCASUS AND RUSSIA'S INTERESTS

The scientific article is dedicated to the "Shusha Declaration" signed between Azerbaijan and Turkey after the 44-day war, as well as the attitude of the Russian Federation to this issue. The signing of this document, of course, attracted the attention of global and regional players, including the Russian Federation. The purpose of the document is to study the importance of the signed document for the regional security of the South Caucasus, the attitude and interests of the RF.

During the current research, a comparative analysis with the previous documents signed to assess the importance of the document for regional security, the content analysis of the text of the document was conducted. In order to accurately assess the attitude of the Russian Federation to the processes, an event analysis of the activities of the officials of the Russian Federation was conducted, and the content analysis of the statements made at various levels was made.

The main conclusion of the article is that the signing of such a document, which strengthened Turkey's position in the South Caucasus, and which Russia considers a zone of vital interest, had a number of points of concern to official Moscow. However, certain geopolitical processes and new conditions in the region, the Turkish factor prevented Russia from reacting sharply on some issues, but at the same time the RF has taken certain steps to protect its ability to influence the process.

Keywords: Shusha Declaration, Azerbaijan, Turkey, Russia, post-conflict, geopolitical processes.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 13 oktyabr 2021-ci il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 15 dekabr 2021-ci il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Firdovsiyyə Əhmədova, t.e.d. Sani Hacıyev.
